

Bálint Sándor

EMBERI TÉNYEZŐ VÁLTOZÓ ÉRTÉKREND

Ebben a tanulmányban éles elmék: szociológusok, pszichológusok, filozófusok, közgazdászok, politikusok, teológusok gondolatait, műveit, elemzett – közreadott tapasztalatait felhasználva válaszokat kerestem s találtam a változó emberi tényező és a változó értékrend néhány aktuális fontos kérdésére, megismerésre, megoldásra váró problémáira. Célom volt felhívni a két nagy téma iránt érdeklődő emberek figyelmét arra, hogy a társadalmi haladás, rend, szabadság, lét – jog – közbiztonság, demokrácia, életminőség megújításában fejlesztésében, napjainkban egyre több tényezőt lehet és kell figyelembe venni. Így például a föld, víz, levegő, tűz, energia, technika – technológia, termelési viszonyok, gazdaság – politika – tudományos stb. tényezők mellett igen fontos az emberi tényező és a változó értékrend állapotának, működésének megismerések, hatékony tudatos felhasználása. Igen érdekes, izgalmas nyomon követni, tanulmányozni, megismerni a változó Ént a dinamikusan változó világban, az ezerarcú Ént, az emberéleket akkor s olyan viszonyokban, amikor hazánkban még az ember talán „csak” az eredeti tőkefelhalmozódás korát éli, de máris küzdeni kezd a fogyasztói civilizáció világával. És akkor mit ér az ember, ha lelkileg ható krízis, vagyis válság van. Az én diadala talán még a kevesebbeké, az én bukása, az én, mint csapda sokak a többség állapotjelzője például a munkanélküliség, a korrupció, a bürokrácia, eladósodás. Igaz-e, hogy a válság a mi sajátunk, a mi sarunk, amit nekünk kell eltakarítanunk. Kérdés: hogy a pénz és a fogyasztás vezérelte világban, amelyben az élet a személyes emberi lét a legfőbb érték, olyan világban kell, hogy legyen közösen képviselhető rend, jólét, jó szó, létbiztonság, munka, otthon, család – értékrend. Azért is szükséges lenne egy megfelelő értékrend megteremtése, mert az ember élete, működése függ az őt körülhatároló értékvilágtól, az anyagi és szellemi kultúra boldogságjavitól, amelyben az intézmények és a vezetők, politikusok, a kormányzók személyes példamutatása, morálja is igen fontos emberi tényező, egy olyan világban, amelyben kevés helyen győz az erkölcs mostanában és nagyon nehéz elérni – megtartani az ép test ép lélek összhangját, egyensúlyát, harmóniáját. Az emberi mohóság, önzés, mértéktelenség, a tedd, vedd, szerezz, edd mentalitás pedig átszivárog az emberi kapcsolatokba (válásokba) és eltorzítja, eldeformálja, hitel-teleníti a személyiséget, táplálja az új elmagányosodást, a modern elidegenedést.

Énünk mindennapi felépítésének folyamatában látnunk kell, hogy a viselkedéstudományokon belül az emberi énnel foglalkozó kutatások világát intellektuális pezsgés, eleven viták, hipotézisek, új gondolatok és megközelítésmódok, rendszerépítési kísérletek jellemzik. Az önépítés mindennapi folyamatában az emberek egész életen át formálják, alakítják önmagukat, világukat, életüket, egy egész életen át tartó fenntartás, fejlődés és átalakulás során.

Miközben az emberek szabadságukért, méltóságukért életük beteljesüléséért küzdenek, de el is pusztíthatják önmagukat. Milyen erőik ösztönzik az embereket: A gazdagság vágya? A hatalomvágy? A siker? A hírnév? A hiúság? A szex? A félelem? A szeretet utáni vágy?

Fontos eszköz itt: a fejlődéslélektan, nyelv, beszéd, kommunikáció, emberi kapcsolatok, kortárs csoportok, az életkor, a társadalmi és politikai környezet, civilizációs hatások, történelmi változások, az irodalom. Vagyis az énépítés és éntorzulások tényezői, elemei és feltételei.

1.) Az emberi tényező szerepe a változó világban

Az emberi tényező jelentősége megnő. A természeti – társadalmi folyamatok anyagi és szellemi dolgainak, viszonyainak tulajdonságainak anyagi-szellemi fajtáiban, mozgásformáiban (mechanikai – fizikai, kémiai, biológiai, társadalmi – testi, lelki, szellemi-tudati) elemeinek változásában sokféle tényező játszik befolyásoló, meghatározó szerepet, funkciót. A mindenkori anyagi – szellemi javak (boldogságjavak) termelése és újratermelése okán, ehhez sok tényezőt kell figyelembe venni, számos tényező pozitív és negatív működésének hozadékával és hordalékával lehet s kell számolni. A haladás, rend, szabadság, biztonság, demokrácia, család–munka–otthon megújító munkáiban sok tényező működését szükséges megszervezni, vezetni, irányítani, ellenőrizni, elemezni, tudatosítani önmagunkban és másokban. Például azt is, hogy „válságunk is a sajátunk” (Nádas Péter), vagy azt is, hogy „Változó Én a változó világban (Pataki Ferenc), vagy azt is, hogy ha egy párt nem értékelvű, hanem egyéni haszonelvű érdekekre épülő cselekvést folytat, bukásra van ítélve (Böhm András).

2.) A tudományok gyors fejlődésének zavarai az emberi világban (Bagdy Emőke)¹

A tudományok sajátos pozitív előretörése mellett súlyos zavarokat idézett elő az emberi világban, az emberi pszichikum és a társas viszonyok, az emberi tulajdonságok fejlődésében. De ami bekövetkezett egy több évszázados folyamatnak a szükségszerű következménye. Descartes, Galilei és mások műveiben a természettudományok jelentősen túlértékelődtek, a spirituális dimenzió leszakadt. Lélek, szellem, hit, az érzelem kiszorultak. Győzött az anyagelvűség, a mérhetőség, a számok törvénye. A tudomány az objektivitásra hivatkozva minden szubjektív tényezőt kizárásra ítelt, ebben a megítélésben „a szellem semmi”, az anyagelvűség, az anyagi jólét, a mérhetőség, a számok, törvénye vált alapértékké. Vegyük csak példaként az orvostudomány szemléletét, amely Descartes nyomán különválasztotta a testet a lélektől. A gyógyítás az elmúlt évszázadokban elkezdett az emberi testre összpontosítani, miközben a lelki folyamatokat úgy hasította le, mintha azok nem befolyásolnák a test működését. Az egyoldalúan biologisztikus szemlélet kártékonyan az orvosi gondolkodásra telepedett. A következményt mindannyian érzékeljük: a legalapvetőbb emberi tényezőt, azt, hogy milyen az életminőségem, hogyan érzem magam a bőrömben, az orvos-beteg kapcsolatban ritkán veszik figyelembe. Az orvostudomány olyanná vált, mint a csontváz a hús–vér emberhez képest. Ám de látni kell, hogy egy csontvázat tanulmányozni lehet ugyan, de szeretni igen nehéz. De hiszen a tudomány nem is akar „szeretni”, megelégszik azzal, hogy a tényeket felderítse. De az ember szeretni is tud és akar.

¹ Bagdy Emőke, *Krisis és katarzis*. Harmat Kiadó, Bp., 2009.

Az ember aligha szeretne élni hit–remény–szeretet nélküliség „rendjében.”

A tudomány itt súlyos ellentmondásba keveredik önmagával, ha figyelmen kívül hagy egy olyan valóságalemet, melyet saját maga tárt fel előttünk. Milyen az emberi agy felépítése? Két agyféltekénk van: az egyik a neurális funkciót látja el, mellyel rátekintek a világra, észlelem a világ dolgait, amit látok földolgozom, a történéseket időben, térben és ok–okozati viszonyokban elhelyezem. A másik a jobb agyfélteke az érzelmi központ, amely óriási segítsége volna a racionális gondolkodásnak, hiszen onnan jönnek a kreatív ötletek, az emóciók.

3.) Érzelem, értelem és gondolkodás²

Az érzelem „születése”, az értelem és a racionális gondolkodás kialakulása, működése igen fontos az ember, az emberi tényező életében az önmegismerés–önmegvalósítás és környezetformálás folyamatában. A mindennapi élet, köznapi tudat világában kevésbé ismert, hogy a gondolkodás igen korán – már a múlt század elején – a vizsgálódás középpontjába került, az érzelmekkel azonban csak a stresszre irányuló kutatások nyomán, az 1960-as években kezdtek el foglalkozni. A kísérleti pszichológia érzelmeket igen nehezen tud vizsgálni, például a szerelem vagy a gyűlölködés törvényeit laboratóriumban próbálják modellezni. Kevesebb nehézségbe ütközik a racionális gondolkodás vizsgálata. Míg a ráció esetében maga az egyén vizsgálható – például az, hogy milyen eredményesen és gyorsan old meg bizonyos problémákat – addig az érzelmek tipikusan a személyek között alakulnak ki. Nem az egyének sajátjai, hanem alapvetően kölcsönösek. Gyakran nemcsak látjuk, de érezzük is mások érzéseit, a fájdalmat, a szomorúságot, a félelmet vagy a dühöt. Ezt nevezük empátiának: érzéseink egy tágabb kör viszonyait tükrözik.

4.) Az érzelem „születése”

A tabula ráza, a született gyermek tiszta tudatára vonatkozó megállapítás nem igaz. Azért sem felel meg a valóságnak, mert az újszülött magával hozza az „alapkészletet”, képes érzelmek kifejezésére, nem kell hozzá semmiféle tanulás, a csecsemő tudunkra adja aktuális érzelmi állapotát. Az érzelmek által hordozott „üzenetek” segítik az anyát abban, hogy eligazodjon a baba jóllétét illetően. Aztán hamar elkezdődik az elvárások érvényesítése: a szülő azt szeretné, hogy a gyerek ne bömbölgjön, ne fejezze ki rossz érzéseit, megpróbálják megtanítani, hogy mikor milyen érzést szabad kimutatni. Láthatjuk tehát, hogy az érzelmek nem úgy működnek, mint a racionális gondolkodás, amely fokozatosan fejlődik, s minden egyes teljesítményt a környezet örömmujongása követ. A szükséges alapkészségek már születéskor léteznek, hiszen tapasztaljuk, hogy a baba nem passzív, részt vesz az öltöztetésben, együttműködik velünk, alkalmazkodik hozzánk, minden „értelmi művelet” a gyermek okosságának bizonyítéka. A környezet érdeklődve figyeli az értelmi fejlődés jeleit, ám jóval kevesebben figyelnek az érzelmi fejlődésére, arra, ahogyan a kisgyermek tudja és használja az érzelmek nyelvét. Pedig véleménye van az emberekről,

2 Váry Annamária Érzelem és értelem. Mindennapi Pszichológia 2009. 4. szám

egyesekeket szeret, másoktól elfordul, sír. Mondják, a gyermek megérzi, ki a „jó” ember. Vajon mi történik később ezzel az érzelmi készséggel, a genetikai örökséggel?

5.) Hogyan is működünk? Titkolni kell az érzelmeinket?

A gondozás nevelés során megpróbáljuk korlátozni a gyermek, az ifjú „érzelmi tudását”, érzéseiket általunk jónak tartott családon belül elfogadott érzelmi terápiával akarjuk helyettesíteni, bizonyos népcsoportokban, családokban, felekezetekben tilos (tabu) az érzelmeknek „hangot adni”. Például a kisfiúknak nem szabad félniük, a fájdalmat, az elkeseredést titkolni kell, hiszen milyen férfi az, aki sír, vagy aki fél. Milyen katona lesz belőled? – mondták régen. A kislányoknak meg dühösnek lenni nem szabad – helyette lehet sírni, mosolyogni, csábítani. A gyermektől később elvárjuk, hogy csak az általunk elfogadott érzéseket mutassa ki. Észrevétlenül alakult a helyettesítés, s az érzelmeik kifejezése sokat veszít hatékonyságából.

Nehéz a helyzet, ha a velünk született érzet fog, elapad, az egyén „nem érez”, érzelmei nem működnek. Például van, aki nem érez lelki fájdalmat, mások fájdalmával nem tud mit kezdeni, ha a düh kerül tiltás alá. Az ilyen embernek kötődési, kapcsolati nehézségei vannak, nincs érzelmi együttérzés a környezettel. Biológiailag tehát adott az érzelmeik átélésének képessége, mégis nagyon eltérő módon „használjuk” őket, attól függően, milyen kulturális közegben, milyen családban, milyen iskolában nevelkedünk, milyen csoport hatása alatt élünk, viselkedünk.

6.) Az érzelmi intelligencia fejlesztése³

Ha egy személy nem rendelkezik megfelelő érzelmi nyelvezettel, és nehézségei vannak az érzelmi megfogalmazásában, akkor nehézségei lesznek az érzelmi dolgok megbeszélésében és megoldásában is. Az ilyen személy arra kényszerül, hogy szimbólikus viselkedést alkalmazzon annak kifejezésére, amit nem tud szavakba önteni. Az érzelmi intelligencia fejlesztésének folyamatában, ezért az érzelmi nyelvezet fejlesztését tartják, az első lépésnek, hogy kiszélesítsék a résztvevők érzelmi szókincsét, képessé tegyék őket arra, hogy azonosítsák az érzelmeik testi tüneteit. A csoporttagok fokozatosan megtanulják: lehetőség van arra, hogy érzéseiket elviseljék, kezeljék, vagy akár meg is oldják más emberek segítségével, beszélgetés révén.

7.) Az érzelmekutatás az emberi működés különböző területeinek szolgálatában

Az érzelmekutatás az emberi működés tanulmányozásának egyik fontos és kihagyhatatlan aspektusa. Talán e kutatásból eredő ismeretátadás fontosságát jelezhetjük azzal is, ha néhány meghatározott érzelmek szerepére – működésére felhívjuk az érdeklődők figyelmét: a félelem és a szorongás hasonlósága és különbözősége, a harag és az ellenséges viselkedés kialakulás csecsemőknél és gyermekeknél az időben később kialakuló szorongás, a

3 Magyar Pszichológiai szemle 2008. 64. kötet 4. szám december 757., és 762. p

büszkeség, bűntudat, amelyek az öntudattal és az énképpel vannak szoros kapcsolatban, az undorról, a szomorúságról és a pozitív érzelmekről. Az érzelmek kézikönyveiben elhelyezik az érzelmeket: a kognitív pszichológiában, a szociálpszichológiában, a személyiségpszichológiában, az egészség–pszichológiában. Bemutatják az érzelmek, a zene és az irodalom vagy az érzelmek és a közgazdaságtan kapcsolatát, az érzelmek szerepe a fejlődéspszichológia keretein belül, hogy az érzelmek hogyan befolyásolják a döntéshozatalt, hogy milyen szerepe van az érzelmeknek az egészség megőrzésében, a betegségek kialakulásában, a beteg személyek gyógyításában, a gyógyító egyének veselkedésében, a bánásmódléktanában.

8) Az emberi tényező. A változó Én a változó világban⁴

Az én (énrendszer) szilárdságának és változékonyságának kölcsönviszonyát joggal tekintik az énpeszichológia ellentmondásos és gyakran vitatott kérdésének. Az én szilárdság stabilitása és/vagy változása kölcsönösen feltételezik egymást. Az énrendszer működését dinamikus stabilitás jellemzi. Ez elsősorban az énfunkciók stabilitását valamint azok helyzetfüggő működését jelenti. A kulturális identitásminták és azok észlelésének módjai meghatározó szerepet játszanak az énváltozási folyamatokban.

9.) Stabilitás és/vagy változás

Az európai kultúrában két ideáltipikus magatartásforma, kétfajta személyes ethosz körvonalazódott. Az egyik a „légy hű önmagadhoz!” Shakespeare által megfogalmazott erkölcsi parancsa. Az önmagunkhoz való hűség viszont csak akkor gondolható el, ha az a valami, amiben hűnek kell lennünk, élethossziglan szilárd és megingathatatlan bennünk. Ez a valamit nevezte a filozófia, a pszichológia énnak, önmagunknak, önismeretnek, önmegismerésnek – ismerd meg magadat ethosznak. A másik ideál típus a tökéletes énhíány állapotát a kamélión én tünetegyüttesét jelenti. Az is egy „önmegvalósítási” esély, még ha kevésbé vonzó is. (A közönséges kamélión: nézeteit elvtelenül alkalmazkodva, váltogató személy).

Az én mibenléte és meghatározása, vitatása, mindmáig nem jutott nyugvópontra s ez megnehezíti az énszerkezet természetére vonatkozó kérdések megválaszolását. Vagyis az én fogalma nélküli a világos meghatározást és körülhatárolást, mivel az énnak számos különböző fogalma létezik. Kognitív én, kontextuális én, dialogikus én, ökológiai én, beágyazott én, emergens én, empirikus én, élményszerű én, kiterjedt én, fiktív-én, kifejlődött én, filozófiai én, fizikai én, magán én, szemiotikus én, szociális én, áttetsző én, verbális én. Az én egyidejűleg jelenti a grammatikai és pszichológiai-élményalanyát a szubjektumot. A szubjektum aktivitása önmagára irányul, ezt a tudatot minősítjük öntudatnak, amire helyzetfüggően megjelenni képes tudatirányulás. Az is kétségtelen, hogy az én, az énszerkezet – bármiként értelmezzük is – helyzetről, helyzetre eltérő arculatot mutat: maga a dinamikus változékonyság megtestesítője, szüntelen változás alanya, helyzeteken, időn és társadalmi cselekvéseken át szilárdságuk változásban és a változás révén fejeződik ki („áramlás”).

4 Pataki Ferenc: Változó Én a változó világban. Pszichológia 2009. 4. szám. Akadémia Kiadó. Bp.

Milyen feltételek mellett mutatkozik stabilitás, állandóság és változás az ében (belül és kívül), milyen természeti–társadalmi, környezeti, helyzetfüggő dolgok – viszonyok – tulajdonságok befolyásolják, determinálják a változó ént, a változó világban. Milyen létmódban fejlődik ki a dolog lényege, hogy „én ... mindig más vagyok és mégis mindig ugyanaz”. Lássunk egy példát erre az antikgondolkodás történetéből a „Theseus hajója” képében. Vajon azonos marad-e önmagával a tengerijármű ha évek során minden alkatrészét kicserélik. A válasz, igenlő. Azonos marad-e önmagával az élőlény, ha csecsemőkorától eljut az öregségig, igen, ám az életmód legfőbb jellegzetessége a dinamikus stabilitás, a változékony szilárdság, ugyanakkor az énrendszere új tapasztalatokkal bővül, jelentés és értékváltozások zajlanak benne, átrendeződik benne test–lélek–szellem, értelem–érzelem, az eszes funkciók működése. Egyes személyiségtípusok, szervezési nevelési módok az énrendszer – énkép alakulások, mint a tekintélyelvű vagy hatalomorientált személyiség, a zárt vagy nyílt gondolkodás, a fanatizmus, a vigiditás kapcsolatba hozhatók az énrendszer állapotának tartós jellemzőivel, az „eltűnt én” nyomkövetésében. Az énrendszer s benne a szociális identitás sajátos életviteli programnak is tekinthető, amely különös érzékenységet mutat az érdek–érték–erkölcsvonatkozások, erkölcsi normativitás iránt. Minden minősítő és értékelő fogalomnak létezik egyéni értelmezési, megvalósítási tartománya, saját testére szabási relatív lehetősége, személyes módon kapcsolódnak az egyén meghatározott érdek–érték–erkölcs felfogásához, konkrét cselekedeteihez, ami kifejezi helytállását: sikeres, karrierista, szavahihető, tisztességes, hazug, tekintélyes, hataloméhes, becsületes, irigy és így tovább. Minden kultúra emberi tényező, különös énkép és identitás, viselkedés–magatartás „szektor”. Lehet belőle választani, lehet elutasítani, értékelemeit követni, értékőrző, értégyarapító módon hozzá viszonyulni. Ha valaki kifejezésre juttat egy attitűdöt, úgy érezzük, meg tudjuk róla ki a szóban forgó személy. Minden emberi szükséglet s érdek csak akkor működik magatartásként, ha élményszerűen személyessé válik. A tudásnak képzelőerővel és érzelmi-motivációs indítékokkal is társulnia kell. A hogyan teremti egymást a pszichikum és a kultúra? kérdés nyomán pedig különbséget tesznek a „külső” perspektíva és a „belső” perspektíva szokás és élményszerű látásmódja között, amelyek összekapcsolódnak a kulturális normákkal, hiedelmekkel és eszményekkel. A „külső” perspektíva a másik ember, míg a „belső” perspektíva az individuális személyiséget képviseli. Más összefüggésben gyakran megjelenik az individualista–kollektivistá pszichikum és kultúra teremtési mód. Harag, öröm, szégyen, gyűlölet, ami perdöntő lehet a viselkedés, az emberi tényező alakulásában, az emberi értékesülési folyamataiban, az emberi én formálásában.

10.) Törődés önmagunkkal⁵

Az önmagunkkal való törődés eszméje és gyakorlata őseinket is jellemezte, önalakításuk, gondolkodásuk, viselkedésük, szükséges, hasznos cselekedeteik növelték közösségeik összetartását, értékeit, melyekkel igyekeztek fenntartani s megvédeni magukat a természeti és más horda erőik pusztító hatásaitól. Az ősközösségi vallás olyan formáit is mint a totem, tabu, mágia és az animúmüst is gyakorolták önmaguk és közösségeik létbiztonsá-

⁵ Hankiss Elemér: Törődés önmagunkkal, Az ezerarcú Én, Osiris Kiadó, Bp., 2005. 15. fejezet

gának megteremtésében, gyűjtögető–vadászó lét és fajfenntartó tevékenységük szabályozásában, ösztönzésében. Kiemelt figyelmet, törődést, gondoskodást élvezhettek a legjobb vadászok, akinek testi–lelki képességei, személyes tulajdonságai alapvetően befolyásolták – meghatározhatták a vadászó csoport sikerét.

Az önmagunkkal, közösségeikkel való tudatos erkölcsi–filozófiai–lélektani–testi (szomatikus) gyakorlat később jelent meg, a civilizációs (görög–hellenisztikus) fejlődés egy magasabb fokán, és így tovább ... A 20. század második felében bontakozott ki a fogyasztói civilizáció, amely emberek százmilliói számára fogalmazta meg a „teljesítsd ki önmagad” életstratégiáját. Hajdanában az ember önmagával való törődése morális foglatosság volt. Lelki–erkölcsi–vallási gondozás talán leginkább a művelt papi–egyházi személyek hivatása volt. Manapság a moralitás jóval kisebb szerepet játszik, az önkiteljesítés gyakran amorális, erkölcsileg semleges folyamat. (Egyes vélemények szerint például a politikát nem szeretetre, nem hálára, nem hitre játsszák, hanem értékekre és érdekekre. Ám a szeretet, a hit és a hála olyan érték, melynek jó értékesüléséhez igen fontos nemzeti érdek fűződik.) A moralitás leértékelődése és az amoralitás terjedéséért pedig drága árat fizet az egyén és a mindenkori társadalom. Nem vagyunk már túl jók, az „önvizsgálatban” sem. Nem vagyunk túl erősek a másokkal való párbeszédben, a dialógusban. Fontos látnunk a hiányokat, a máságot és a különbségeket. Azt, hogy a különbségek ne válhassanak ellentété, konfliktussá. Látnunk kell, hogy a saját önmegvalósításnak megvannak a maga veszélyei: a ne ölj, ne lopj, ne hazudj, ne légy potyaleső, ne légy önmegsemmisítő, ne légy az alkohol vagy a dohányzás illetve kábítószer vagy egy–egy játékszer rabja – igyekezz elkerülni, megelőzni, legyőzni ezeket a veszélyeket, tartsd be az emberi élet írott–íratlan szabályait, ami megvéd a veszélyektől. Kerüld el a hét főbűnt: kevélység, fősvénység, bujaság, irigység, torkosság, harag, a jóra való restség vagy reményvesztést (Magatartásformák). A jelzett veszélyek, vétkek, bűnös magatartásformák, erkölcsi–emberi–kulturális értékeket pusztítanak el, bevihetik az embert az egoizmus, értéktagadó cinizmus zsákutcájába.

Ha az emberek ölnék nem ölelnék, lelövik, megerőszakolják az embereket, negatív ösztönök, életellenes érzelmek, rossz én–önközpontú stratégiák az emberélet, az emberi tényező, az emberi kultúra éntévesztése, esetenkénti válságunk is a sajátunk, amitől relative beteg a társadalmunk, eltorzul, deformálódik a személyiség. Elemzés tárgya lehet az én diadala, sikere és bukása, az én, mint csapda.

11.) Az önmegvalósítás formái és szintjei⁶

Az önmegvalósítás egyike azoknak az értékeknek, amelyekről manapság egyre több szó esik, a fogyasztói civilizáció értékvilágában, de ritkán és esetlegesen kerül sor arra, hogy megvalósítsák őket. Pedig a Valósítsd meg önmagad! cél, érték, magatartásforma a mostanában zajló nagy átalakulás új modelljének igen fontos alkotórésze, domináns normája, melyben az énépítés, az ön és közgondoskodás realizálódhat, megvalósulhat. Ám itt fontos probléma, hogy az individualításra az emberek nem úgy tekintenek, mint valamire, amit nehéz megszerezni, vagy ami az ember adottságának fáradságos kibontásával, kiművelésével jön létre. Gyakoribb az, hogy az individualitást az emberek valami olyasminnek te-

kintik, amivel mindenki rendelkezik. Az önmagunkkal való törődésnek és az önmegvalósításunknak különböző módjai, stílusai, szintjei vannak, s mindezek társadalmilag is rétegződnek, tagozódnak. Van az önmegvalósításnak egy polgáribb és van egy népiesebb formája. Mert vannak emberek, akik rendelkeznek azzal a neveltetéssel, műveltséggel, képességekkel, környezettel, anyagi eszközökkel, amelyek lehetővé teszik számukra (de nem garantálják), hogy az önmegvalósításnak egy gazdagabb formájával próbálkozzanak. És vannak emberek, akiknek kevesebb idejük, energiájuk, képességük, hajlandóságuk van arra, hogy komolyan és tudatosan foglalkozzanak önmaguk személyiséggel, énjének megalkotásával. Például, hogy egy ember egy csomó pénzt keressen „csináljon” vagy, hogy hírnévre tegyen szert, ezzel a lehetőséggel rendelkezzen s élni tudjon, nincs másokkal egyforma, egyszintű, mennyiségű s minőségű helyzete. Abszolút szabadság, egyenlőség, testvériség önmegvalósítási lét-jog-közbiztonság nincs, ez illúzió. Ha élesen akarjuk szembeállítani ezt a két típust, az önmegvalósítás „emelkedettebb” és „köznapibb” változatát, akkor azt mondhatjuk, hogy az egyik oldalon személyiségépítés, a másik oldalon „body building” folyik; Az egyik oldalon aktivitás van és alkotó szellem, a másik oldalon passzivitás és fogyasztás; az egyik oldalon önfegyelem és önkorlátozás, a másik oldalon önmagunk elengedése, elkényeztetése a jellemző; az egyik oldalon harmóniára törekvő, a másik oldalon élvezethajhászó magatartás uralkodik. A valóságban e két típus elemei erősen keverednek az emberekben és embercsoportokban. Az önmegvalósítás formái, szintjei, típusai emberi közösségek gyakorlatában, társas keretében alakulnak, formálódnak, meghatározott térben és időben.

Történetileg és lokálisan be vannak ágyazódva másokkal való érintkezés családi, óvodai, iskolai, munkahelyi, közéleti csoportokba, kortárs csoportok alakzataiba. Ezek a csoportok, közösségek képesek lehetnek megvédeni az emberek személyiségét a romboló, átkos, rossz erőktől és mindezek ellen. Etikailag másokkal együtt élni, ez a feladat és ez a norma. De nem szabad azt gondolnunk, hogy teljes szabad kezünk van önmagunk alakításában, ám tudnunk lehet és kell, hogy felelősségünk van önmegvalósításunkért. „Ha nincs elköteleződés, akkor nincs hivatás, nincs család, nincs felelős élet.”⁷

12.) Változó Értékrend⁸

Az utóbbi évszázadok társadalmi-történelmi folyamataiban alapvető érték-átrendeződéseknek vagyunk tanúi, átélői, olykor szenvedő alanyai. Az evolúciós társadalmi fejlődés során igen nagy mennyiségi és minőségi változás történt a tudományos, technikai, technológiai, termelői folyamatokban, a tulajdon, érdek, osztály-réteg-csoport-elosztási és az érték-viszonyokban. De az elvilágiasodott, elidegenedett, rideg világ olykor olyan utat járt be (például hódító-pusztító háborúk, ellenforradalmak, általános válságok, környezetpusztítások, terrorcselekmények, földrengések, árvizek, erdőtüzek, járványok stb.) amelyben, és amelyek miatt a személyiségi, érintkezési, kapcsolati stb. értékek primátusát a tárgyi, anyagi, materiális értékekkel válthatta fel, amelyben a materiális, anyagi jólét, a pénz illetve a fogyasztás vált alapértékké. Ezt a fogyasztói konzumkultúrát a globalizáció világgjelensége szülte és táplálja. Kialakult egy olyan fogyasztói kultúra, amelyben többé

nem az emberi értékek, nem a boldogító szeretetkapcsolatok határozzák meg az életminőségünket, legalábbis ezt kívánják elhiteni velünk.

13.) Mi hát a döntő? A pénz! A pénz vezérelte világ?

A fogyasztói kultúra kritikáját nem véletlenül fogalmazták éles elmék: közgazdászok, szociológusok, pszichológusok, politológusok, etikusok, teológusok, akik nem tagadják a pénz normális, reális mértékének, súlyának, helyét, szerepét, funkcióit a társadalom életében, hogy kell pénz is a boldogsághoz, a megélhetéshez. De közülük sokan nem a pénzt állítják a középpontba, nem tudnak azonosulni a pénz vezérelte világgal, nem tekintik legfőbb értéknek (etalonnak) a pénzt. Az emberélet, az emberi boldogulás, a boldogságjavak egyik eszköze lehet a pénz, a pénztőke, a banktőke. De van, s kell más tőke is: mezőgazdasági tőke; kapcsolati tőke; bizalmi tőke stb. A gazdagodás nyomában járó siker talán ma is etalon, mint Amerikában volt s van. De az emberi-társadalmi gazdagodást szolgáló gazdaságtudománynak állítólag fele ma már pszichológia, mely tudomány a test és a lélek (ép test – ép lélek) stabilitásának, dinamikus változásának egyik fontos biztosítója a gazdaságban is működő emberekkel. A gazdasági folyamatokat test, lélek, szellem értékvilágával bíró emberek mozgatják, irányítják. Ezek a gazdasági, pszichológiai, erkölcsi, jogi rendszerek változó módon belejátszanak a gazdasági – gazdagodási működés hozadékába és hordalékába. Ha igaz az, hogy mindenki a saját moráljáért felelős, akkor valószínű, hogy a személyes morálban működő etika is fontos lehet a gazdaságban, de nem tudjuk milyen mértékben értékesül abban. Sokan érzik, látják úgy, hogy kevés helyen győz az erkölcs mostanában Magyarországon. Egyes vélemények szerint a politikának, pénzviszonyoknak, gazdaságnak van válsága ma Magyarországon, de az országnak nincs morális válsága, morális válságban csak a személyek lehetnek. A morál az egyénre van bízva, nem törzsre, kollektívára. Mindenki a saját moráljáért felelős. A személyes kapcsolatok miatt romlottak meg, estek szét intézmények, közintézmények és nem fordítva.⁶

Az értékközpontú világunkban talán az emberi élet, az emberi működés a legfőbb érték és nem a pénz. A személyes emberi lét abszolút érték, mely önmagában hordja célját és értelmét. Kell, hogy legyen közösen képviselhető, meghatározó értékrend: ezek közé sorolta a Fidesz elnöke a munkát, a munkahelyteremtést; az otthon; az egészséget és a rendet. Huszti Péter színművész mondta: a klasszikus értékeket szeretem a színházban és a hétköznapi életben is, hit, alázat, egymás tisztelete, megbecsülése, nem függhet a pozíciótól. A fogyasztói társadalom rossz, hamis, veszélyes értékrendet közvetít számunkra, amikor azt sugallja, hogy a pénz a legmagasabb, a legalapvetőbb érték, minden egyéb másodrendű, vagy elhanyagolandó. „Szép új világ” három kulcsszava: Tedd, vedd, edd! Tedd a dolgod és szerezz, mert a pénzeden, a tulajdonodon, autódon, házadon, bankbetéteden át vagy az aki. Vedd meg amit csak szemed–szád kíván. A mohóság, önzés mértéktelenség

6 Hankiss Elemér: Az ezerarcú Én. 15. fejezet

7 Korzenszky Richárd, Krízis és katarzis. Harmat Kiadó, Bp., 2008. 159. p.

8 Hankiss Elemér: Az ezerarcú Én 503. p.

9 Nadas Péter: Válságunk is a sajátunk, Népszabadság 2009. december 24.

ez a mentalitás az emberi viszonyokba, emberi kapcsolatokba is átszivárog. A politikába, ahol értékelvű politika helyett haszonelvű politikát folytatnak, ezért eszméik megdőlnék, képviselőik megbuknak (korrupció, mohóság, önzés, mértéktelenség).

14.) A hiány neve: emberi boldogság¹⁰

Kérdés: mi tesz boldoggá és mi nem tesz boldoggá? Saját kutatásaink bizonyítják, hogy a javak birtoklása mindössze tíz százalékban játszik szerepet a boldogságban. Tény, hogy az életünk minősége nem az anyagi javak mennyiségétől függ. A boldogság élmény soha nem pénzhez, vagyontárgyakhoz kötődik, hanem szinte kivétel nélkül emberi kapcsolatokhoz: egy öleléshez, egy simogatáshoz, egy jó szóhoz, egy szeretetteljes gesztushoz. A hedonista adaptáció kiszikkasztja az emberi érzéseket, és álértékeket telepít helyébe. Feledtetni az emberrel, hogy csak egymással szövetségben tudunk „érvényesülni” – az önmegvalósítás csak mással szövetségben lehet teljes értékű. „Hiába fűröszöd önmagadban, csak másban mosdhatod meg arcodat.” (József Attila) A hedonisztikus önmegvalósítás, az egoisztikus érdekezérelt boldogságkeresés zsákutca, amely lelki egyensúlyvesztéssel jár. Nem élhetünk önmagunknak. Az önérvényesítés istenítése kiöli társadalmunkból a közösségvállalást, a szolidaritást, a másokért való felelősséget, az empátiát és a toleranciát.

15.) Értékek, emberélet a civilizációban, a nagy átalakulás¹¹

Az emberi lét kérdéseire itt adott válaszok többsége felületes, talmi. De azért, hogy az emberek csüngenek ezeken a válaszokon nem feltétlenül a fogyasztói civilizáció a felelős. Mert a civilizáció azt az űrt tölti be, amely a nyugati civilizáció hagyományos intézményeinek, értékrendjének válagértelmezésének eróziója nyomán alakult ki. Ha kibontakozik majd a nyugati civilizáció egy újabb szakasza, amely hitelesebb és igazabb válaszokat tud adni a kérdésekre, akkor a fogyasztói civilizáció, a maga felületesebb válaszaival minden bizonnyal veszteni fog vonzerejéből.

A nagy átalakulás négy évszázadát kiiktatjuk abból a képből, amiben a késői 20. századi civilizáció folytatódva végbement és szembeállított egymással. Élesen kirajzolódik a hagyományos európai civilizáció és a most alakuló fogyasztói civilizáció mássága: célok, értékek, magatartásformák tekintetében. De a mindennapi élet szintjén lassabbak a változások, ott tovább éltek (így Magyarországon is) középkori vagy akár korábbi életforma s hitvilág elemei, falusi-kisvárosi nép, hagyományos kultúrában élt. A hagyományos normák együttese arra ösztönözte az embereket, hogy esendőségének tudatában lévő felelősségteljes, törvénytisztelő, önfeláldozó közösségi lényként éljen és ilyenné alakítsa személyiségét. A ma domináns normák ezzel szemben önközpontú, dinamikus, önkiteljesítő, hedonista vagy epikureánus, lényé formálja az embert. Az emberi magatartás és a személyiségformálás két egymásnak ellentmondó modellje ez. A hagyományos kultúrában a megélhetésért folytatott küzdelem kényszere szocializálta az embert (erkölcs, család, egyház,

¹⁰ Bagdy Emőke: A hiány neve: emberi boldogság

¹¹ Hankiss Elemér: Az Ezerarcú Én. 10., 15. fejezet, Osiris Kiadó, Bp., 2005.

iskola ezt szolgálta). Ma ezzel szemben a valósítsd meg önmagad! Programja.. Ma a vágyak szabad kiélését, az élet élvezetének programját harsogja az egész civilizáció. A hagyományos társadalmakban a hagyomány volt az igazi érték, ma az újdonság. Mindenki a maga szerencsésének a kovácsa!

Összefoglalás

Az emberi tényező, a változó értékrend és az énünk mindennapi felépítésének, hatékony működésének folyamatában, a viselkedéstudományokon belül, az emberrel foglalkozó kutatások világát intellektuális pezsgés, eleven viták, hipotézisek, új gondolatok és megközelítésmódok, rendszerépítési kísérletek jellemzik. A társadalmi fejlődés stabilitásának és dinamikus, progresszív változtatásának folyamatában sokféle anyagi – szellemi tényezőt szükséges figyelembe venni, működtetni. E tényezők között egyre jelentősebb és fontosabb helyet, szerepet kap az ember, az emberi tényező, a személyiség, az ezerarcú én, a szubjektum, az individualitás és kollektivitás, az ép test, az ép lélek, az élet s az anyagi javak termelését és újratermelését végző-irányító ember. Újabb kutatások, pedig azt is jelzik, hogy az ökonómia nem tudomány, annak fele pszichológia. A gazdasági folyamatokat – amelyre épül egy-egy ország kultúrája, értékvilága – emberek irányítják, az emberi (testi-lleki-szellemi-erkölcsi stb) tényező ezen a területen is tükröződik. Amikor a gazdasági törvények és szabályok fölborulnak – válság idején – akkor az emberi tényező jelentősége megnő. De ott és akkor és ahol s amikor egy ország nyersanyagokban szegény, ám tudástökében, hozzáadott értékekben gazdag, az emberi tényező, az agyak, a kreativitás, az innováció szerepe, jelentősége megnő. A tudomány áldásai és átkai, zavarai a nagy társadalmi átalakulásban hatással vannak az emberi világban. Az érzelem, értelem, a gondolkodás, az érzelem „születése” az érzelmi intelligencia deficitje, hozadéka és hordaléka kutatása, fejlesztése fontos lehet. Stabilitás és/vagy változás, törődés önmagunkkal, az önmegvalósítás formái és szintjei a változó értékrend, a pénz, a pénz vezérelte fogyasztói társadalom, emberélet a civilizációban megannyi fontos elemzés, tárgyalás, fej és kéz munkája lehet, ha akarjuk.